

В. В. Романюк, Д. С. Гречко, О. Д. Могилов

ДОСЛІДЖЕННЯ КУРГАНІВ РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ В ПОРОССІ

Стаття присвячена публікації матеріалів курганів раннього залізного віку поблизу м. Тараща в басейні р. Рось.

Ключові слова: *Лісостеп, ранній залізний вік, курган, поховальний обряд, кремація, вторинне поховання, керамічний посуд.*

Світлана Сергіївна Бессонова відома всім не тільки як знаний фахівець з археології раннього залізного віку, що провела масштабні дослідження багатьох пам'яток, але й як наставник, що сприяла науковому росту багатьох археологів. Завжди відкрита до спілкування, вона радо ділиться своїм досвідом, знаннями з колегами, надихаючи їх на нові наукові звершення. Отримувати її цінні поради, настановлення, консультації пощастило й авторам цієї роботи.

Перше знайомство одного з авторів цієї статті — В. В. Романюка зі Світланою Сергіївною відбулося в 1989 р. в Інституті археології АН УРСР. Тоді йому необхідно було отримати консультацію з атрибуції знахідок. За іронією долі, вони відносилися саме до ранньоскіфської доби, що в подальшому і визначило майже 30-річну співпрацю.

Під час спілкування Світлана Сергіївна запропонувала прийняти участь в експедиції «Холодний Яр», і, по закінченню польового сезону на Мотронинському городищі, розпочати дослідження пам'яток в урочищі Лиса Гора поблизу м. Тараща. Пропозиція була підтримана і при Таращанському районному будинку піонерів та школярів був створений археологічний клуб «Неврида», який в подальшому став невід'ємною часткою експедиції протягом багатьох років, а запорукою тому були комфор-

тні умови, простота в спілкуванні з школярами та студентами, високий рівень польових навичок. Холодноярська експедиція стала для них своєрідною «alma mater», адже отриманий досвід переносився на дослідження старожитностей Таращанщини, яка входила в коло історико-культурних процесів Поросся. Відправною точкою систематичних досліджень, починаючи з 1989 р., стали обстеження ділянок з культурним шаром скіфської доби в центральній частині м. Тараща та охоронні розкопки зольника ранньоскіфської доби в урочищі Лиса Гора в якому брали участь співробітники Відділу археології раннього залізного віку ІА АН УРСР С. С. Бессонова, С. А. Скорий, С. В. Махортих. В подальшому, протягом 1990-х рр., археологічним клубом «Неврида» проводилися розвідки, охоронні розкопки та картографування городища ранньоскіфської доби в м. Тараща, дослідження зольників чорноліської культури та ранньожаботинського часу в урочищі Лиса Гора. Найбільша увага приділялася поховальним пам'яткам, більшість з яких знаходилася в лісових масивах. Зокрема, в 1995 р. було досліджено два кургани жаботинського часу на могильнику, який складався із 19 насипів між урочищем Лиса Гора та хут. Новоселиця біля м. Тараща. Світлана Сергіївна, попри зайнятість, завжди знаходила час, приїздити не тільки на розкопки, а й на розвідки поселенських пам'яток скіфської доби Таращанщини, яких на сьогоднішній день нараховується майже півсотні. Результати польових досліджень завжди оперативно вводилися в науковий обіг.

Завдяки клопіткій праці Світлани Сергіївни, що очолювала археологічну експедицію «Холодний Яр», на «Мотронах», отримало життєвий досвід ціле покоління молоді. Дослід-

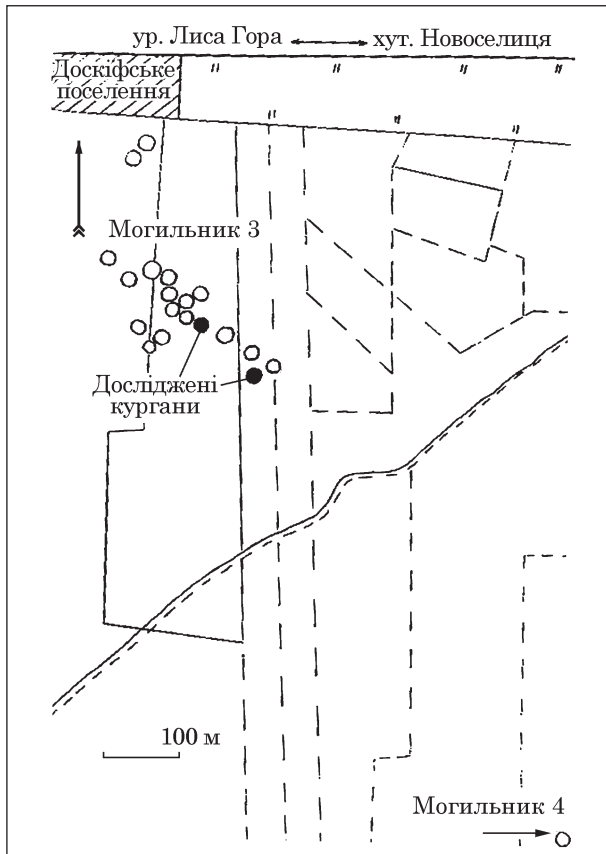

Рис. 1. План курганного могильника III в ур. Лиса Гора Таращанського р-ну Київської обл.

ниця протягом багатьох років була не тільки науковим консультантом археологічного клубу «Неврида», а й незмінним рецензентом в науково-дослідних роботах членів Малої академії наук України.

За вагомих внесок в історико-культурну спадщину Таращанщини, на День міста, 28 вересня 2002 р., рішенням міської ради, Світлані Сергіївній Бессоновій було видане посвідчення почесного громадянина м. Тараща. Результатом наукової співпраці з видатним фахівцем-скіфологом стало відкриття історико-природничого музею «Перлини Поросся» при Таращанському районному ЦТДЮ в 2008 р., в якому Світлана Сергіївна приймала найактивнішу участь. Наказом Міністерства освіти і науки України, за збереження історико-культурної спадщини українського народу та Музейного фонду України, 18.01.2011 р. установі присвоєно звання та видано диплом «Зразковий музей». В жовтні 2018 р. музею виповнюється 10 років.

Як відомо, різним регіонам Північного Причорномор'я епохи раннього заліза властиві свої індивідуальні особливості. Це стосується, зокрема, й Дніпровського Лісостепового Правобережжя. Населене в доскіфський та скіфський часи місцевим осілим населенням, воно піддавалося й проникненню іраномовних номадів з півдня. Цікавим локальним регіоном на цих теренах є басейн річки Рось. Місцеві поховаль-

ні пам'ятки виділяються поширенням культу вогню в заупокійному ритуалі. Цікаві данні такої обрядності були простежені в курганах біля м. Тараща Київської області.

У вересні—листопаді 1995 р. проводились дослідження курганів розташованих між урочищем Лиса Гора і хут. Новоселиця поблизу м. Тараща. Роботу вів загін очолюваний В. В. Романюком, що працював в складі експедиції «Холодний Яр» під керівництвом С. С. Бессонової. Могильник, матеріали якого досі знайшли відображення лише у короткій публікації (Романюк, Бессонова 1998, с. 83—85), займав місце на лісовій терасі правого берега р. Котлуй — правого притоку Росі. Він локалізувався в північно-західній частині кварталу 3 таращанські ділянки Богуславського ЛХЗ в зоні вирубки лісу. Некрополь складався з 19 невеликих насипів, що утворювали ланцюжок довжиною близько 300 м, із скупченням курганів у центрі. Два насипи відстояли від цього скупчення на 120 м на північ, при цьому, кургани 11, 26 і 27 розташовувалися у південно-східній частині ланцюжка, а курган 27/3 замикав його¹. Цікаво, що на північ від курганної групи локалізувалось передскіфське поселення (рис. 1).

У 1995 р. були розкопані два кургани — № 26 і 27/3, що входили до складу могильника III. Насипи розкопувалися вручну «під знос», з залишенням трьох (к. 26) або однієї (к. 27/3) бровок, орієнтованих у меридіональному напрямку. Частково також досліджено міжкурганний простір.

Курган 26 мав круглу в плані форму. Його діаметр 14 м, висота 0,65 м. Насип зверху складався з тонкого (близько 10 см) ґрунтового-рослинного шару темно-сірого кольору. Під ним йшов прошарок супіску жовтуватого кольору товщиною 15—30 см, що переходив нижче в ущільнений супісок світло-сірого кольору. Товщина цього шару в центрі досягала 75 см. Насип був зведений на материковому глиняному ґрунті бурого кольору. Верхній шар цього ґрунту був відсутній. Можна припускати, що його було зрізано перед зведенням насипу. Рівень підкурганної поверхні нижче рівня сучасної — на 40 см (рис. 2).

Під центром курганного насипу виявлено **могильну яму** великого розміру, яка орієнтована у меридіональному напрямку. Форма її прямокутна, із закругленими кутами, розмірами 4,7 × 3,4 м, та глибиною 0,75 м від рівня підкурганної поверхні. З південного боку розташовувався невеликий похилий вхід-дромос розмірами 1,35 × 0,40 м, й глибиною 40 см. Він

1. Спочатку тут було помітно лише один курган. Але після вирубки лісу восени 1995 року, виявили ще два насипи. Оскільки кургани некрополя вже мали послідовні порядкові номери, то три насипи отримали № 27/1, 27/2, 27/3.

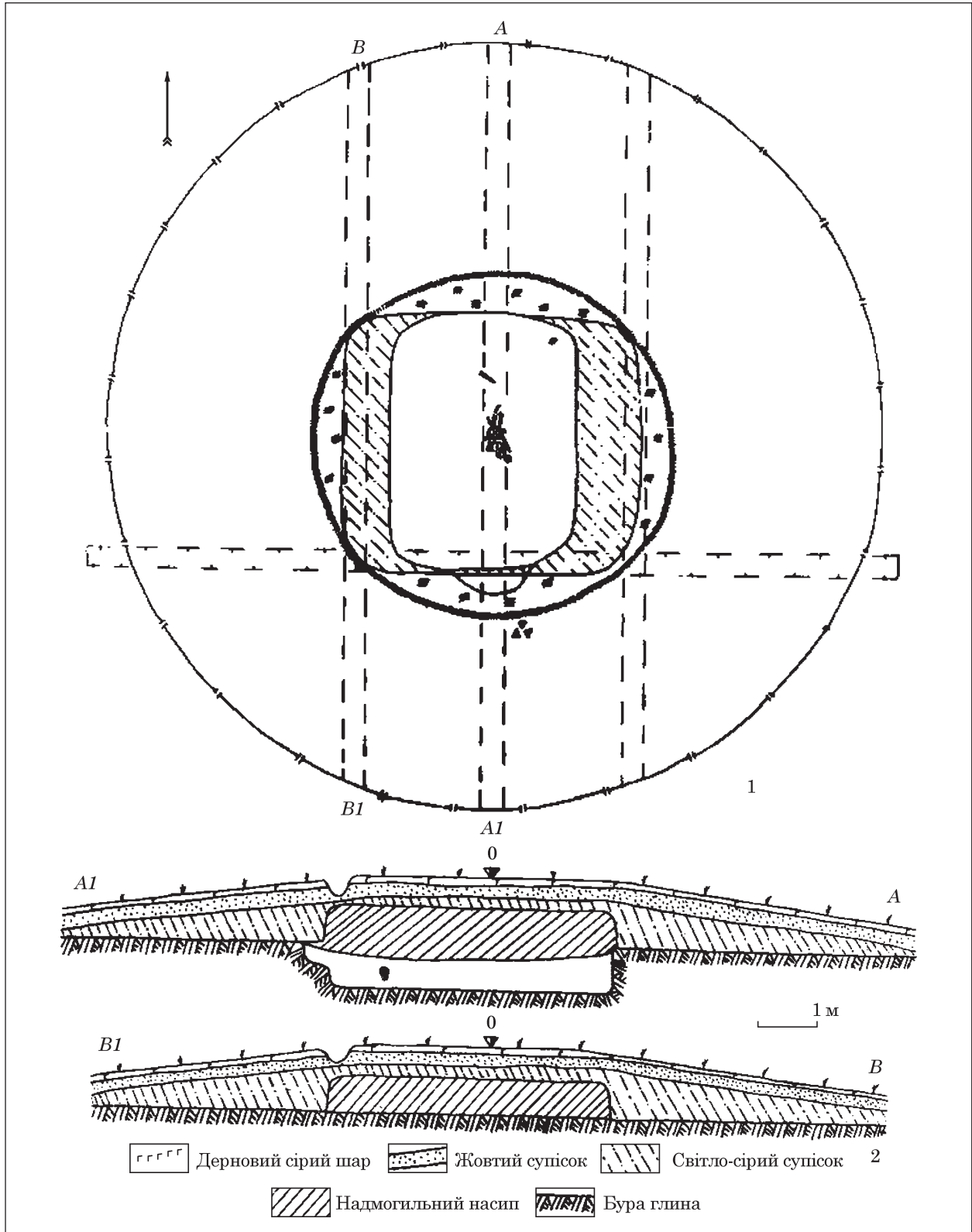

Рис. 2. Лиса Гора, курган 26: 1 — план; 2 — профілі бровок

відокремлений від дна могили сходинкою високою 35 см (рис. 3: 1). Яма й частково вхід в неї були перекриті надмогильним майданоподібним насипом з щільної глини. Форма його підпрямокутна, з закругленими кутами. Розміри 5,45 × 4,8 м, бічні сторони майже вертикаль-

ні, вгорі закруглені, верх майданчика рівний. Орієнтований він у широтному напрямку, тобто перпендикулярно могилі, й повністю перекриває її, за винятком частини входу. З заходу та сходу він виходить за межі ями відповідно на 0,9 і 1,15 м. Майданчик споруджений з ущіль-

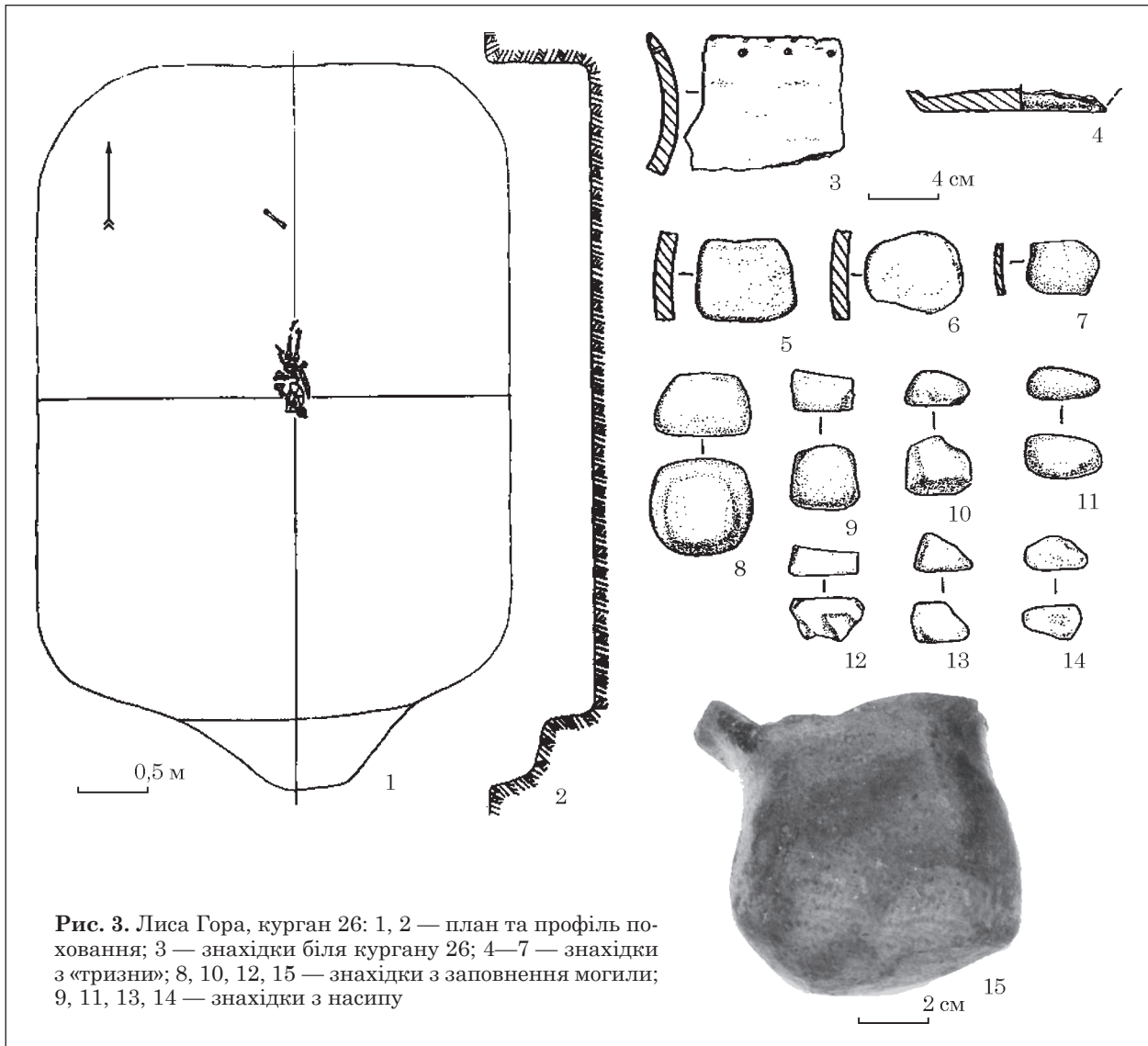

Рис. 3. Лиса Гора, курган 26: 1, 2 — план та профіль поховання; 3 — знахідки біля кургану 26; 4—7 — знахідки з «тризни»; 8, 10, 12, 15 — знахідки з заповнення могили; 9, 11, 13, 14 — знахідки з насипу

неної бурої глини, за текстурою практично не відрізнявся від материка і заповнення могильної ями.

Навколо глиняного майданчика на підкурганній поверхні простежувалася кругла пляма від вогнища помаранчевого кольору, з товщиною пропаленого шару до 3—5 см. Її розміри 6,7 × 6,35 м, форма — трохи витягнута у широтному напрямку. По краю вогнища простежувалися фрагменти обвуглених колод товщиною близько 16 см.

Нижній шар майданчика дещо просів в могильну яму, верхній горизонт заповнення якої (товщиною 25 см), що складався також з бурої глини, був її продовженням (рис. 2). Контури могильної ями через це практично не проглядалися на підкурганній поверхні. Оскільки верх майданчика був рівним, він, судячи з усього, був повністю зведений після того, як заповнення могильної ями просіло. Останнім етапом в будівництві кургану було спорудження круглого насипу з супіску.

Заповнення могильної ями складалося з бурої глини з фракціями грудок білого кварцового піску, обпаленого ґрунту, фрагментів глиняних, овальних в перетині вальків, а також включень сажі. Кістки та череп чоловіка 50—55 років¹ були щільно забиті ґрунтом, стінки і дно ями слідів випалу не мали. Вхід в яму був заповнений шаром прожареного ґрунту товщиною 10 см. Дно ями рівне.

На дні, майже в центрі, знайдено обпалену верхню частину людського черепа, який лежав на правому боці, тім'ям на схід, лицьовою частиною на північ. Череп щільно забитий пісковим сірим ґрунтом. Біля лицьової частини лежали залишки лопаток і кілька шийних хребців, за ними — рештки щелепи, два фрагменти ребер і кістки ніг, одна з них розламана. Ще одна гомілкорова кістка лежала дещо вище потиличної частини черепа. Вона перерубана навскіс,

1. Визначення антропологічного матеріалу з курганів провела Л. В. Литвинова.

епіфіз відсутній. На відстані 0,35 м на північ від кісток ніг лежала ліктьова кістка. Таким чином, кістки лежали компактною купкою не в анатомічному порядку, багато частин скелета були відсутні. Вони мали слабо обпалену поверхню з нальотом сажі, причому залишки лопаток мали додатково червонуватий наліт. Можливо, це сліди вохри.

Біля потиличної частини черепа знаходився глибокий черпак з відбитою ручкою (1). Навколо кісток знайдено кілька шматочків мінеральної фарби. У заповненні ями зафіксовано велику кількість кварцової гальки, шматків граніту і кремнію, що потрапили сюди, очевидно, разом із глиною. У північно-східному кутку, на глибині 20 см від рівня підкурғанної поверхні, було знайдено гранітний розтиральник (2).

На відстані близько 1 м на південний схід від входу в могилу було виявлено скупчення обпалених фрагментів кераміки (23 од.). Вони належать різним посудинам, багато фрагментів мали затерті краї та сліди перебування у вогні. Серед них чотири вінця різних мисок (3—5), один фрагмент вінця горщика (6), 17 стінок ліпних посудин і один фрагмент дна горщика (7).

За межами кургану на глибині 40—50 см знайдено кілька фрагментів кераміки, в тому числі вінця великого горщика, прикрашеного по краю дрібними пальцево-нігтьовими вдавленнями і проколами (8).

1. Глибокий черпак з опуклим тулубом, дещо звуженою шийкою та поволі відігнутими вінцями. Дно плоске. Від вінець відходить вгору відбитий відросток ручки, що звужується на кінці (рис. 1: 15; 5: 9). Висота посудини 6,7—8 см, діаметр вінець — 7 см, тулубу — 7,6 см, дна — 5,5 см. Глина щільна, з домішкою гранітної жорстви, світло-коричневого кольору. Один бік посудини носить сліди перебування у вогні, він обпалений до чорного кольору, на стінках зовні та всередині — наліт сажі. На внутрішній поверхні видно також невелику розмиту пляму червонувато-помаранчевого кольору. Цікаво, що слідів прикріплення другого кінця ручки на тулубі немає. Якщо це не керамічний брак, то маємо дуже рідкий тип черпаків раннього залізного віку, в яких ручка кріпиться до тулубу кінцем тільки в одному місці. Інший же край — «вільний».

2. Гранітний розтиральник в формі низького зрізаного конусу з заокругленими гранями (рис. 3: 8). Висота — 3,7 см, діаметр в середній частині — 5,5 см, розміри більшої основи 5,7 × 5,3 см. Обидві основи стерті. Одна з них пофарбована в червонувато-коричневий колір. Можливо предмет використовувався для розтирання природних фарб.

3. Вінця миски з горизонтально зрізаним краєм, по зрізу — косі насічки. З двох боків миска підлощена. Розміри фрагмента 5 × 4,5 см (рис. 5: 14).

4. Два фрагменти вінець миски з горизонтально зрізаним краєм і круглим отвором під ним (рис. 5: 11).

5. Вінця миски, прикрашеної з середини дрібними наколами, що утворюють ззовні «горошини». Розміри 2 × 3,9 см (рис. 5: 13).

6. Вінця горщика, прикрашені під верхнім краєм тонким наліпним валиком з нігтьовими вдавленнями і «горошинами», яким зсередини відповідають наколи. Розміри фрагменту 3,5 × 2,2 см (рис. 5: 15).

7. Фрагмент дна горщика з щільної чорної глини (3: 4).

Серед фрагментів кераміки виділяються кілька стінок зі сточеними з усіх боків краями (рис. 3: 5—7).

Курган 27/3 мав насип круглої в плані форми зі сплющеною вершиною. Діаметр 10 м, висота 0,5 м (рис. 4). З півночі основу насипу прорізано канавою лісової меліорації, глибиною 25 см і шириною 40 см. Зверху насип складався з піскового злегка опідзоленого шару з рослинністю темно-сірого кольору потужністю 10 см. Далі йшло близько 20 см пухкого супіску жовтуватого кольору. Нижче лежали щільні супіски світло-сірого кольору потужністю 30—40 см, що відповідають ґрунтам давньої денної поверхні і передматерикового шару. Перехід між цим і попереднім шарами нечіткий та розпливчастий. Насип зведений на материкових бурих до темно-коричневого кольору глинах, з прошарками білого кварцового піску і залізно-марганцевими домішками потужністю 1 м. Нижче йшов вже шар блідо-зеленуватої глини з іржавими плямами оксидів заліза. У бурих глинах викопана могильна яма, з них же споруджений надмогильний насип — майданчик.

У насипові кургану знайдено кілька фрагментів стінок ліпного посуду з затертими краями і зкол кристалу польового шпату — ортоклазу. За межами кургану на глибині 0,4 м, тобто на рівні давнього горизонту, знайдено 8 фрагментів стінок ліпного посуду.

Під центром кургану виявлено *могильну яму* прямокутної форми з заокругленими краями розмірами 2,30 × 1,66 м, орієнтовану в меридіональному напрямку (рис. 5: 1—3). Її глибина від сучасної поверхні — 1,2 м, від рівня підкурғанної поверхні — 0,8 м. Рівень стародавнього горизонту не простежується. З південного боку могильної ями пологий вхід — дромос розмірами 0,64 × 0,38 м і глибиною 0,25—0,8 м., могильна яма, як і в кургані 26, була перекрита *майданоподібним насипом* з ущільненої бурої глини, що мав форму зрізаного низького конуса висотою 0,4 см. Верх майданчика рівний, його діаметр 4 м. Діаметр основи 4,5 м. Вона була зведена на пропеченому материковому ґрунті, після скопування верхнього шару, а також прошарку материкової глини завтовшки близько 20 см. Ця глина згодом пішла на спорудження надмогильного майданчика. Площа, на якій

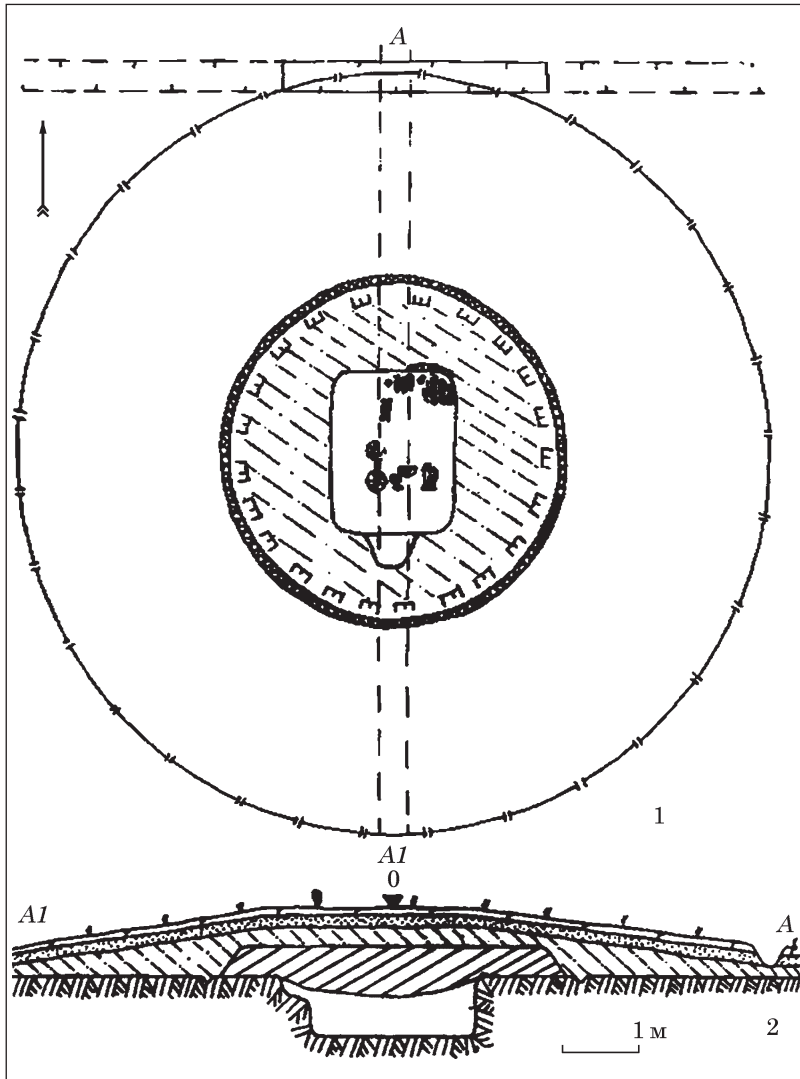

Рис. 4. Лиса Гора, курган 27/3: 1 — план; 2 — профіль бровки

вона була споруджена, — обпечена, ймовірно, перед зведенням майданчика. Материковий ґрунт під нею був прожарений, зустрічалися дрібні деревні вуглинки. Основа глиняного майданчика також була пропечена до помаранчевого кольору на глибину 3 см, особливо — по периметру.

Глиняний майданчик на рівні підкурганної поверхні був обведений на відстані 0,15 м від її краю дрібним, напівкруглим в перетині *рівчаком*, шириною 10—15 см і глибиною 10 см. Рівчак був заповнений прожареним до помаранчевого кольору ґрунтом.

Біля північного краю могильної ями, на рівні підкурганної поверхні, зберігся глиняний валик з заглаженою поверхнею світло-жовтого кольору, довжиною 0,5 і шириною 0,1 м, з плавно загнутим одним краєм. Цей глиняний валик ніби ооконтурював північно-східний край ями. Фрагменти інших глиняних вальків були знайдені також у верхньому горизонті заповнення могильної ями. Зокрема, біля північної стіни могили знайдені три округлих валька

світло-жовтого кольору розмірами 18—20 × 8 см.

Верхня частина могильної ями, на глибину 0,25 м від краю, була заповнена бурою ущільненою глиною, яка була природним продовженням ґрунту надмогильної насади, який просів в яму. Нижче рівня осідання, до самого дна яма була щільно забита бурими глинами упереміш з білим кварцовим піском, деревними дрібними вуглинками, серед яких зустрічалися і виразні шматки обвугленої деревини, а також фрагменти ґрунту з чорною сажею.

Дно могили рівне. На ньому, в південній половині, поблизу центру було знайдено два людські черепи, а в північній половині — лежали дві ліктьові кістки рук і купка інших кісток, в тому числі — довгі кістки ніг, в північно-східному кутку. Череп 1 знаходився на відстані 0,25 м на південний схід від центру ями. Збереглася лише верхня його частина покладена на правий бік, тім'ям на південь, лицьовою частиною на схід. Череп обпалений, забитий щільним сірим ґрунтом. Під ним простежувалися дрібні деревні вуглинки. Череп 2 знаходився на відстані 25 см на захід від центру ями і 35 см на північний захід від черепа 1. Він виявився розчавлений землею.

Череп лежав на правому боці, тім'ям на захід, лицьовою частиною на південь, поруч знайдено й кілька зубів. Ближче до північної стінки ями, на відстані 30 см на північ від черепа 2, знайдені дві ліктьові кістки рук дуже поганому стані. У північно-східній частині могили, біля самого краю, на одному рівні з черепами, знайдені людські кістки, складені купкою без будь-якої системи. Серед них довгі кістки ніг, шматки ребер, частини кісток тазу і кілька дрібних, погано збережених кісток. Кістки в могилі мали слабо обпалену поверхню і наліт сажі. Кістки належали чоловіку 45—50 років та дитині — підлітку 7—(13—14) р.

Біля черепів знайдені чотири глиняні посудини і фрагмент залізного стержня. На схід від черепа 1, на відстані 25 см і на одному рівні з ним, знаходився роздавлений ліпний горщик (1). Він лежав на боці, горловиною на південь. Біля дна було виявлено кілька стінок іншого ліпної посудини. Неподалік потиличної частини черепа знайдено горщик банкоподібної форми (2), забитий доверху сірим ґрунтом, взятим

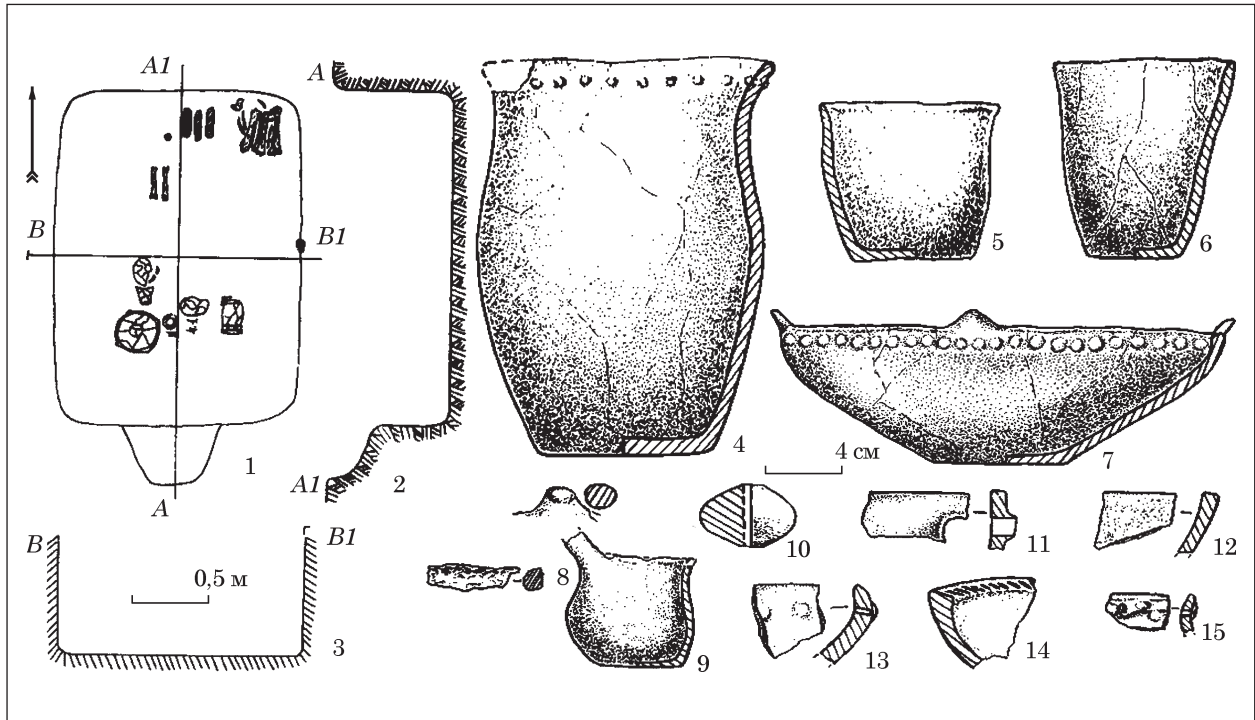

Рис. 5. Лиса Гора, курган 27/3: 1—3 — план та профілі поховання; 4, 8—10 — знахідки з могили; 9 — посудина з могили кургану 26; 11—15 — знахідки з «тризни» кургану 26

з древнього горизонту. До половини горщик був заповнений зотлілою травою. Біля самого його вінця знайдено ошлакований шматочок залізного стержня (3). У 10 см на захід від банкоподібного горщика лежала догори дном розчавлена ліпна миска (4), а поряд з нею, поруч із лицевою частиною черепа 2 — невеликий горщик тюльпаноподібної форми (5).

Біля центру північної стіни знайдено глиняне біконічне пряслице (6) з нальотом сажі і слідами перебування у вогні. На рівні черепів і кісток в ґрунті зустрічалися шматочки рум'ян (?), які представляли собою мінеральну суміш гематиту-крававика на восковій основі. Крім того, в заповненні ями знайдено лощило (7).

1. Горщик тюльпаноподібного профілю з відігнутими вінцями (рис. 5: 4). З середини він орнаментований і наколами (з відповідними дрібними «горошинами» ззовні), і наскрізними проколами. Причому наколів більше, ніж проколів. Висота посудини 21 см, діаметр вінця 16 см, тулубу — 16,5 см, дна — 8,5—9 см. Глина світло-коричнева з домішкою гранітної жорстви, поверхня плямиста, місцями обпалена до яскраво-помаранчевого кольору (вірогідно — це сліди вторинного впливу вогню).

2. Мініатюрний горщик асиметричної форми з відігнутими назовні вінцями. Він зберігся повністю, за виключенням кількох фрагментів вінця. Висота посудини 7,5—8,3 см, діаметр вінця — 9,7 см, тулубу — 8,5 см, дна — 6,5—6,7 см. Тісто з великим вмістом гранітної жорстви. Поверхня нерівна, заглажена та злегка підлощена. Дно нерівне, з рідкими відбитками

зернівок й інших вигорілих домішок. На внутрішній поверхні — чорна пляма від дії вогню (рис. 5: 5).

3. Ошлакований шматочок залізного стержня з невеликим потовщенням по центру. Довжина 2,7 см, перетин 0,7 см (рис. 5: 8).

4. Миска з плавно загнутим всередину краєм і невеликим денцем. По краю вона орнаментована наколами зсередини, яким зовні відповідають «горошини», і чотирма пелюсткоподібними виступами. Висота 8,5 см, діаметр вінця 27 см, діаметр дна 8,5 см, розмір виступів 2,5—3 × 0,8—1 см. Внутрішня поверхня підлощена, чорна, зовнішня — плямиста червоно-коричневого кольору. Тісто з домішкою гранітної жорстви (рис. 5: 7).

5. Недбало виліплений горщик тюльпаноподібної форми, зі стінками й вінцями, що плавно розширюється вгору. Причому горло виражено лише з одного боку, а з іншого — стінка посудини майже пряма. Висота горщика 10,8 см, діаметр вінця 10,3—10,5 см, тулубу — 8,5—9 см, дна 5,2—5,5 см. Поверхня бурого кольору, плямиста, нерівно заглажена, з великим вмістом річкового грубозернистого піску (рис. 5: 6).

6. Біконічне пряслице цегляного кольору зі слідами перебування у вогні й нальотом сажі. Діаметр предмета — 3 см, висота 1,7 см, діаметр отвору 0,6 см (рис. 5: 10).

Відзначимо, що невеликі горшкоподібні посудини (2 і 4) виготовлені досить недбало, й справляють враження спеціально виготовлених для поховального обряду. Сліди впливу

вогню на поверхні посудин можуть свідчити про їх використання в поховальних обрядах та ритуалах.

7. Лощило з амфіболіту підтрикутної форми, з закругленими краями й однією стертою робочою частиною. Розміри його $3,5 \times 3,2 \times 3$ см, товщина 2 см (рис. 3: 10).

Кургани біля Таращі містили поховання-тілоспалення, що здійснені «на стороні». В даному випадку мова йде про спалення не в могильній ямі, оскільки стінки й дно останніх не мали слідів дії вогню. Натомість біля могили, на поверхні простежені в одному випадку сліди округлого вогнища, а в іншому навколишньої пропаленої поверхні. Вірогідно, саме тут і здійснювалась кремація. Якщо сліди рубання на одній з кісток з-під насипу 26 одночасові похованню, й не є слідами передсмертного поранення, то можемо припускати, що небіжчики могли піддаватися ще й діям з розчленування. Такі дії демембрації останнім часом простежено у низці пам'яток раннього залізного віку в Українському Лісостепу (Гречко 2014—2015, с. 182—193). Не можна виключати і обпалу кісток з інвентарем після первинного поховання.

Цікаво, що у вогні побували й деякі посудини та залізний стержень.

Загалом поховальний обряд курганів можна уявити наступним чином. На місці поховання знімався шар ґрунту. Далі, можливо на навколотогильній поверхні (кругле кострище насипу 26, чи обпалена поверхня під насипом 27/3), здійснювалось спалення, можливо, з елементами попереднього розчленування, кістяка. Сліди дії вогню показують, що в кострищі побували й деякі посудини. Після цього кістки склались, переважно в хаотичному порядку, в могилу. При цьому кістки кінцівок могли викладатись паралельно, в чому можливо варто бачити ознаки наслідування анатомічному розташуванню. Якщо врахувати взаємне розташування кісток черепа і кінцівок, то чи не південно «орієнтованим» могло бути таке наслідування? Небіжчики супроводжувалися й посудом (частково — теж з дією вогню). Інші обпалені фрагменти кераміки клались на підкурганну поверхню.

Сліди дерев'яного перекриття не простежені, натомість глиняний виклад над могилою просів лише частково. Це було б можливим при засипанні ями перед спорудженням згаданих майданчиків. При цьому в кургані 26 для засипання використовувався здебільшого пропалений ґрунт з поховального кострища. Під насипом 27/3 — заповнення переважно глиняно-піскове, хоча й тут були сліди деревного вугілля.

Надалі над могилою споруджували глиняний майдан, й вже потім перекривали все курганним насипом. Певну роль в заупокійному культі грали обпалені глиняні вальки. Судячи з цілісності надмогильних глиняних викладок,

поховання уникли пограбування через центр насипу й вицілили.

Згадані майданоподібні викладки над могилами з околиць Лисої гори є вельми оригінальними і рідкими спорудами, що вирізняють їх на тлі інших одночасових комплексів. Тип могили з невеликим дромосом знаходить паралелі насамперед з поховальних споруд Медвенських могильників, також розташованих у Пороссі (Ковпаненко 1977, с. 40—72; 1981, с. 37—45; Левченко, 2012, с. 139—169; Левченко, Левченко, Гречко 2015, с. 202—214). В ранньоскіфський час в Дніпровському Правобережному Лісостепу — це рідкий тип споруд, характерний для Поросся (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 32).

Цікавий невеликий рівчак навколо надмогильного майданчика в кургані 27/3. Він відмінний від навколокурганних ровів скіфського часу, один з яких, у поєднанні з ідентичним типом могили, трапився у вже згаданому Медвинському могильнику, з вельми схожими до таращанських рисами поховального обряду (Ковпаненко 1977, с. 53). Різниця полягає в тому, що лисогірський ровик оточує лише центральну частину підкурганного простору і з самого початку був перекритий насипом. За цими показниками він нагадує радше рівчаки деяких ранньоскіфських подільських курганів зі Спасівки і Колодіївки (Могилов, Гуцал, Гуцал 2016 с. 251), які теж охоплювали лише центральний район поховання, й пізніше були засипані кам'яно-земляним насипом, від якого в цих рівчаках при дослідженні фіксувались брили. Втім, попри відмінність підкурганних і навколокурганних ровів, призначення в них, очевидно, було одним і тим ж: відділення поховальної зони від навколишнього світу живих.

Підкурганний обряд поховання був широко розповсюджений у населення раннього залізного віку Українського Правобережного Лісостепу. При цьому, доскіфські чорнолісько-жаботинські племена одночасно з ним масово ховали й у ґрунтових могильниках. Обидва різновиди добре відомі на Середньому Дністрі: кургани в Луці-Врублівецькій (Шовкопляс 1952, 1954, Шовкопляс, Максимов 1952), Мервинцях (Смирнова 1977а, с. 94—97), Дністровці (Смирнова 1984, с. 55); ґрунтові захоронення Бернашівського могильника (Гуцал 1996, с. 22, 23). У Середньому Побужжі в цей час відомі кургани біля с. Тютьки (Заец 1979). В Лісостеповому Подніпров'ї також відомі два типи поховань. Ґрунтові — з Полудневського городища, околиць Кийлова (Тереножкін 1961, с. 44). В доскіфських курганах ховали не лише в ямах, але й на давньому горизонті та в насипу. Іноді ями тут, як й у курганах біля Таращі мали великі розміри. Так під насипом 52 біля Гуляй Города виявлено величезну яму зі сторонами 7 м, що містила низку витягнутих трупопокла-

день (Ильинская 1975, с. 16). Поховання в кургані 455 поблизу Макіївки, що містилось в ямі розмірами 3,5 × 2,1 м, виявилось пограбованим (Ильинская 1975, с. 33). В курганах 236, 238, 275 коло Кагарлика передскіфські поховання містились в насипу (Ковпаненко 1981, с. 25). Така ж ситуація спостерігалась у захороненні 163 на Тенетинці (Ильинская 1975, с. 47). В другому Рижанівському кургані поховання впускне в більш ранній насип, а комплекс 113 на Тенетинці крив в собі покладення двох жінок: в насипу, та ямі з дерев'яною обшивкою розмірами 2,2 × 1,5 м (Ильинская 1975, с. 38).

В ранньоскіфський час, судячи з відомих на сьогодні пам'яток, відсоток підкурғанних комплексів різко збільшується. Беззастережно домінують вони на Західному Поділлі та Буковині, де згадуються лише декілька комплексів без насипу (Sulimirski 1936; Гуцал, Гуцал, Могилов 2012). Абсолютну більшість складають кургани й на Лісостеповому Правобережжі Дніпра (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 27—29). Хоча, судячи з захоронень Пирогівського могильника (Петровська 1970, с. 138—144; Кубишев, Скиба, Скорый 1995, с. 101—110), і ґрунтовий обряд тут теж використовувався.

Культ вогню в заупокійних ритуалах, й звичай спалення небіжчика теж відомі у доскіфського населення Правобережного Лісостепу. В чорнолісько-жаботинських старожитностях Середнього Дністра іноді трапляються кремації в урнах, хоча домінують тут в цей час трупопокладення (скорчені, або прямі). Цікаво, що у сусідніх племен тава-голіградської культури звичай кремацій в урнах у безкурғанних могильниках домінував (Смирнова 1973, с. 7—10). Спалення поховальних могильних конструкцій, на відміну від ранньоскіфської доби, в IX—VIII ст. до н. е. не набуло тут поширення. Як рідкий випадок можна згадати курган 1 біля Бандишівки з підпаленою надмогильною конструкцією, що знаходиться на сході регіону (Могилов 2011а, с. 222, Скорый 1999, с. 79). В Лісостеповому Подніпров'ї відомі ґрунтові поховання з трупоспаленням на стороні й помещенням праху на дно ями чи в урну: Полудневське городище, Кийлів (Тереножкин 1961, с. 44). В курганах частіше трапляються трупопокладення, поширеніші — «витягнуті», іноді — «скорчені» чи «сидячі»: насипи 85 біля Канева, 236, 238, 275 поблизу Кагарлика (Ковпаненко 1981, с. 25, 27), 2 неподалік Рижанівки, 52 поблизу Гуляй Города, 113 та 163 на Тенетинці (Ильинская 1975, с. 16, 38, 47).

Трупоспалення на стороні, з подальшим підкурғанним похованням перепалених кісток (в супроводі інвентарю) на рівні давньої поверхні, зафіксовані в передскіфському кургані 10 біля Стеблева, що теж локалізується в Пороссі (Клочко, Скорый 1993, с. 56). Цікаві для нас й поховання в курганах 8 та 10 біля Оситняжки. Тут під насипами виявлені перепалені глиняні

майданчики (В. А. Іллінська, беручи до уваги відбитки дерева на спечених шматках глини, припускала наявність тут спалених, обмащених глиною дерев'яних гробниць). На майданчиках лежали перепалені кістки. В одному випадку поруч були 2 обгорілих «скорчених» кістяки (Ильинская 1975, с. 36). В кургані 321 біля Забари небіжчика спалено на місці. Під невеликим насипом виявлено перепалені кістки, дерево, вугілля (Ковпаненко 1981, с. 23, 24). Черпак з радіальним врізним орнаментом та миска декорована виступами по вінцям звідси, характерні для жаботинського часу, але продовжують зустрічатись і в VII ст. до н. е.

В ранньоскіфський час у Подніпров'ї обряд спалення, хоч і помітно поступається інгумаціям, все ж продовжує активно використовуватись. Він зафіксований у 36 % могил. Причому застосовували і спалення дерев'яних гробниць (коли обгорав і кістяк), і спалення небіжчика на місці, і спалення на стороні з помещенням праху в урну чи на купку (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 34).

Інвентарний комплекс лисогірських курганів представлений переважно ліпним посудом. Останній (за виключенням згаданого рідкого черпака) вельми характерний для пам'яток Українського Правобережного Лісостепу доби раннього заліза: в доскіфську й ранньоскіфську добу.

Горщики тюльпаноподібного профілю, що часто прикрашені під вінцями проколами, а іноді — й наколами¹ є найпоширенішим типом подібних посудин в пізньочорнолісько-жаботинських старожитностях. Їх знайдено в Лісостеповому Дніпровському Правобережжі: Суботівське городище (Тереножкин 1961, рис. 36: 2), Жаботинське поселення (Дараган 2003, рис. 3: 1—10); в Середньому Побужжі: Немирівське городище (Смирнова 2001, рис. 1: 3), поселення Вишенка 2 (Бойко 2004, рис. 2: 36); на теренах Поворскля в Лівобережжі (Ковпаненко 1961, рис. 2: 1, 2). Масові вони й у доскіфських старожитностях на Середньому Дністрі: Рудковецьке (Гуцал 2000, рис. 2) та Григорівське (Смирнова 1983, рис. 1: 3, 8, 10) городища; селища Ленківці (Мелюкова 1958, рис. 1: 3, 4), Нагоряни (Шовкопляс 1954, табл. 1: 5, 8—10), Дністровка-Лука (Смирнова 1984, рис. 4: 13), біля Теремців (Могилов 2011, рис. 1; Могилов, Нечитайло 2016, рис. 1); кургани 4 й 6 в Луці-Врублівецькій (Шовкопляс, Максимов 1952, табл. I: 4; IV: 3).

Варто зазначити, що подібні горщики подекуди продовжували існувати й на початку ранньоскіфського часу, а в Середньому Подністров'ї вони залишаються панівним типом в докелер-

1. Горщик з кургану 27/3 неподалік Таращі цікавий насамперед поєднанням проколів із наколами під вінцями.

меських старожитностях (Белозор, Могилов, Скорый 2010, с. 159—161).

Від згаданих вище, дещо відмінні тюльпановидні горщики в яких слабо виражена шийка. Це теж доскіфський тип виробів, відомий наприклад з кургану 340 на р. Ташлик (Ильинская 1975, табл. XXIV: 3). Іноді вироби такої форми можуть прикрашатись проколами під вінцями та проколами чи наліпками по корпусу: насип 185 на Тенетинці (Ильинская 1975, табл. XXXV: 5), поселення Дністровка (Смирнова 1984, рис. 4: 17). Комплекс кургану 411 біля с. Журовка, де виявлені горщики з заципним валиком під вінцями а також черпак з врізним жаботинським орнаментом (Ильинская 1975, табл. XI: 1), говорить про те, що доживають вони й до ранньоскіфського часу.

Горщики банкоподібної форми, прикрашені під вінцями валиком з заципами чи нігтьовими втисненнями, а часом — й проколами, з'являються ще в доскіфську добу: Лука-Врублівецька (Шовкопляс 1952, табл. I: 4; IV: 3), Велика Слобідка (Гуцал, Мегей 2005, рис. 2: 8), Нагоряни (Шовкопляс 1954, табл. 1: 1, 6). Але панівним типом вони стають вже в ранньоскіфську добу, домінуючи в келермеський період. В Середньому Подніпров'ї їх виявлено під насипами 406 поблизу Журовки (Ильинская 1975, табл. IX: 6), 55 в Ковалях (Ковпаненко 1981, рис. 24: 5). На Середньому Дністрі — в курганах 2 в Івахнівцях, 2 біля Сирватинців (Sulimirski 1936, rys. 11), 2 коло Долинян (Смирнова 1977, рис. 3: 4), 3 і 5 поруч з Перебиківцями (Смирнова 1979, рис. 12: 8; 15: 4, 5) та інших.

Рідким є тип черпака з відламанною ручкою, що відходить від вінець. Слідів кріплення іншого краю ручки нижче на корпусі не видно. Вірогідно, маємо справу з дуже рідким видом подібних виробів в яких ручка кріпиться до чашечки лише одним кінцем, в той час як інший її край вільний. Як аналогію можемо згадати предмет з кургану 46 у Берестнягах (Ковпаненко 1981, рис. 6: 4). Ручка у нього, правда, не зігнута вниз, а підіймається вгору. Глибока ж форма чашечки таращанського черпака — добре відома в правобережних лісостепових доскіфських старожитностях: кургани 238 біля Кагарлика (Ковпаненко 1981, рис. 19, 3), 52 поблизу Гуляй Города, 486 коло Турії, Компанійського некрополя (Ильинская 1975, рис. 11: 7; табл. III: 15; XXXII: 2), Бернашівського могильника (Гуцал 1996, с. 21).

Усі форми мисок, типи і фрагменти яких представлені в Таращанських похованнях (з загнутими всередину, прямими, поволі вигнутими чи потовщеними вінцями) добре відомі в доскіфських і ранньоскіфських комплексах Українського Лісостепу. Є аналогії й насічці по вінцям миски (Тереножкин 1961, рис. 39: 1).

Найцікавішою є миска з пелюсткоподібними виступами по вінцях та наколами зсередини,

що формують «перлини» під верхом ззовні. Подібний декор бачимо й на одному з фрагментів посудини. Миски з виступами по вінцях мають витоки в доскіфських лісостепових правобережних комплексах. Сама форма виступів може бути різною: пелюсткоподібна (як у Таращанської миски), прямокутна, подвійна. Згаданий декор може використовуватись окремо, або в поєднанні з наколами зсередини. У доскіфську добу такі предмети відомі з курганів 405 поблизу Гадомки, 4 групи Медвин I (Ковпаненко 1981, рис. 15: 5; 28: 4), 2 коло Рижанівки (Ильинская 1975, табл. XXII: 5, 6), знищеного поховання біля Вільшани (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1994, рис. 1: 2). Продовжують побутувати такі речі і в ранньоскіфську добу, трапляючись у комплексах докелермеського та келермеського часу: кургани 23 групи I та 2 групи II біля Медвина (Ковпаненко 1981, рис. 31, 15), 6, поховання 1, неподалік Яснозор'я (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1994, рис. 5: 4), Мотронинське городище (Бессонова, Скорый 2001, рис. 38: 1).

Варто зазначити, що не рідкими є й миски прикрашені тільки наколами зсередини. Вони теж відомі й у передскіфський: насип 486 біля Турії (Ильинская 1975, табл. XXXII: 7), й в ранньоскіфський час, коли їх зафіксовано у низці комплексів келермеського періоду: кургани 3 і 22 групи Медвин I (Ковпаненко 1981, рис. 27, 11; Левченко, Левченко, Гречко 1913, рис. 13, 1—3), 244 неподалік Константинівки (Ильинская 1975, табл. XIII: 15), Мотронинське городище (Бессонова, Скорый 2001, рис. 36: 2).

До рідких типів орнаменту мисок відносяться наскрізні круглі отвори нижче вінець. Комплекс кургану 2 групи III біля Медвина, де виявлено орнаментований черпак з високою ручкою жаботинського кола (Ковпаненко 1981, рис. 34), показує що витоки такого декору мають доскіфське коріння. Побутувала ця традиція й у ранньоскіфську добу: насипи 27 в Казарівці, 13 біля Курилівки (Ковпаненко 1981, рис. 20: 7; 24: 7).

Детальна хронологічна атрибуція курганів біля Лисої Гори ускладнюється відсутністю тут таких вузькодатованих речей як предмети озброєння, спорядження коня, прикраси. Кераміка ж, як було показано, часто побутує досить тривалий час, з'являючись в доскіфський період, та існуючи й у скіфську добу. Або ж зароджуючись в чорнолісько-жаботинську, та стаючи панівним типом вже в скіфську епохи. Виразний ж декор столового посуду у вигляді штампованого чи врізного орнаменту, що міг би конкретизувати дату тут відсутній.

Говорячи про дату кургану 26, беручи до уваги глибоку чашечку черпака, вірогіднішим видається все ж доскіфський період. У той час існували і миски з насічкою по вінцях. Миски з отворами, проколами та наколами під вінцями, як говорилося, виникають в доскіфську, та про-

довжують існувати в скіфську добу. Не суперечить такій даті й фрагмент горщика з валиком під вінцями, оскільки такі предмети, хоч і є найпоширенішим типом келермеського етапу, втім з'являються ще в передскіфський час.

Для хронологічної атрибуції кургану 27/3 гольовне значення мають дві тюльпановидні посудини, одна з яких прикрашена наколами й проколами під вінцями. Як показано, це провідна форма кухонних посудин пізньочорноліських та жаботинських пам'яток, що іноді трапляється на початку ранньоскіфської доби. Миска з виступами по вінцям, та наколами під ними, характерна й для доскіфського, й для ранньоскіфського часу. Приймаючи це до уваги, більш вірогідним видається передскіфський час кургану 27/3 (з вірогідністю самого початку ранньоскіфської доби). Отже, обидва кургани можуть належати до однієї хронологічної епохи, і бути датувані IX—VIII (початком VII) ст. до н. е.

Обряд трупопалення характерний для чорнолісько-жаботинського правобережного лісостепового населення, тип поховальних споруд, властивий населенню Поросі; характерний лісостеповий набір кераміки, дозволяє припускати що в курганах біля Лисої Гори поховані представники місцевого землеробського населення. Генетична спадковість типів поховальних споруд, продовження традицій розвитку керамічного комплексу на окресленій території, дозволяють говорити про те, що нащадки населення, що залишило кургани біля Тараші, продовжили проживати в цьому регіоні й у скіфську добу.

ЛІТЕРАТУРА

Белозор, В., Могилів, А., Скорый, С. 2010. Комплекси раннього залізного віку у с. Козлов на Среднем Дністрі. *Tyragetia*, XIX, 1, с. 149-174.

Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 2001. *Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988—1996 гг.)*. Киев, Краков: ИА НАНУ.

Бойко, Ю. Н. 2004. Вишенка 2 — новый чернолесско-жаботинский памятник в Среднем Побужье. *Древности*, с. 238-259.

Гречко, Д. С. 2014—2015. Об особых видах погребений у населения Восточноевропейской лесостепи VII—IV вв. до н. э. *Древности*, с. 181-200.

Гуцал, А. Ф. 1996. Старожитності початку раннього залізного віку на Могилів-Подільщині. В: *Перша Могилів-Подільська історико-краєзнавча конференція*. Могилів-Подільський, с. 20-55.

Гуцал, А. Ф. 2000. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський Лісостеп. В: *Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник)*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, с. 69-79.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Могилів, А. Д. 2012. Новые исследования курганов скифского времени на западе Восточноевропейской Лесостепи. В: Байтанаев, Б. А. (ред.). *Кадырбаевские чтения. Материалы III международной научной конференции*. Актобэ: ИА КН МОН РК, с. 141-153.

Гуцал, В. А., Мегей, В. П. 2005. Поховання ранньоскіфського часу на багатошаровому поселенні Велика Слобідка. *Наукові записки К-ПДУ*, 14, с. 67-74.

Дараган, М. Н. 2003. Периодизация Жаботинского поселения. *Археологічні дослідження в Україні 2001—2002 рр.*, 5, с. 310-317.

Заец, И. И. 1979. *Курганный комплекс раннескифского времени у с. Тутьки Винницкой области*. *Советская археология*, 1, с. 256-260

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.

Клочко, В. И. Скорый, С. А. 1993. К исследованию позднечернолесского погребального обряда. *Российская археология*, 4, с. 54-64.

Ковпаненко, Г. Т. 1961. Пам'ятки скіфського часу в басейні р. Ворскли. *Археологія*, XIII, с. 62-79.

Ковпаненко, Г. Т. 1977. Курганы скифского времени у с. Медвин в Поросье. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифы и сарматы*. Киев: Наукова думка, с. 40-72.

Ковпаненко, Г. Т. 1981. *Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось*. Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион)*. Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1994. Новые курганы раннего железного века в Поросье. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Древности скифов*. Киев: ИА НАНУ, с. 41-62.

Кубишев, А. И., Скиба, Л. С., Скорый, С. А. 1995. Поховання скіфського часу Пірогівського могильника. *Археологія*, 1, с. 100-111.

Левченко, Б. М. 2012. Исследование первой курганной группы у с. Медвин на Богуславщине. В: Гречко, Д. С., Шелехань, А. В. *Гришковский могильник скифов на Харьковщине*. Киев: ИА НАНУ, с. 139-176.

Левченко, Б. М., Левченко, Н. Б., Гречко, Д. С. 2015. Курганы раннескифского времени у с. Медвин в Поросье (по материалам раскопок 1984—1985 гг.). *Археологія і давня історія України*, 2 (15), с. 202-218.

Мелюкова, А. И. 1958. Памятники скифского времени Лесостепного Среднего Поднестровья. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 64, с. 5-102.

Могилів, О. Д. 2011. Теремці — поселення доскіфського часу на Середньому Дністрі. В: Травінський, В. В. (ред.). *Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я*. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, с. 23-31., Могилів, А. Д. 2011а. К вопросу о ситуации на западе Восточноевропейской Лесостепи в скифское время. В: Байтанаев, Б. А. (ред.). *Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги перспективы*. Алматы: ИА КН МОН РК, с. 217-227.

Могилів, А. Д., Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А. 2016. Первый Спасовский курган. In: Sirbu, L. (ed.). *Culturi, Procese si Contexte in Arheologia. Volum omagial Oleg Levitski la 60 de ani*. Cisinou: Garamont-Studio, с. 247-267.

Могилів, О., Нечитайло, П. 2016. Археологічні розвідки на поселеннях раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї. В: Заремба, О. О. (ред.). *Археологія і фортифікація України*. Кам'янець-Подільський: Буйницький, с. 55-66.

Петровська, Є. О. 1970. Ранньоскіфські пам'ятки на південній околиці Києва. *Археологія*, XXIV, с. 129-145.

Романюк, В. В., Бессонова, С. С. 1998. Нові дослідження курганів жаботинського часу в Пороссі. *Музейні читання*. Київ, с. 83-85.

Скорый, С. А. 1999. *Киммерийці в Українській Лесостепі*. Київ, Полтава: Археологія.

Смирнова, Г. И. 1973. Позднеголиградский могильник у с. Острица (Магальянская) на Буковине. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 15, с. 7-11.

Смирнова, Г. И. 1977. Курганный могильник раннескифского времени у села Долиняны. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 18, с. 229-40.

Смирнова, Г. И. 1977а. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин (по материалам курганов у с. Мервинцы на Днестре). *Советская археология*, 4, с. 94-107.

Смирнова, Г. И. 1979. Курганы у с. Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре. *Труды Государственного Эрмитажа*, XX, с. 36-67.

Смирнова, Г. И. 1983. Материальная культура Григоровского городища (к вопросу о формировании чернолесско-жаботинских памятников). *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 23, с. 60-72.

Смирнова, Г. И. 1984. О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре по материалам поселения Днестровка-Лука. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 25, с. 43-60.

Смирнова, Г. И. 2001. Гальштатский компонент в раннескифской культуре Лесостепи Северного Причерноморья (по материалам Немировского городища). *Российская археология*, 4, с. 33-43.

Тереножкин, А. И. 1961. *Предскифский период на Днепровском Правобережье*. Киев: АН УССР.

Шовкопляс, І. Г. 1952. Курганный могильник передскифського часу на Середньому Дністрі. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IV, с. 5-11.

Шовкопляс, І. Г. 1954. Поселення ранньоскифського часу на Середньому Дністрі. *Археологія*, IX, с. 98-104.

Шовкопляс, І. Г. Максимов, Є. В. 1952. Дослідження курганного могильника передскифського часу на Середньому Дністрі. *Археологія*, VII, с. 89-109.

Sulimirski, T. 1936. *Scytowie na Zahodniem Podolu*. Lwów.

REFERENCES

Belozor, V., Mogylov, A., Skoryy, S. 2010. Kompleksy раннего zhelezного века u s. Kozlov na Srednem Dnestre. *Tyragetia*, XIX, 1, s. 149-174.

Bessonova, S. S., Skoryy, S. A. 2001. *Motroninskoye gorodishche skifskoy epokhi (po materialam raskopok 1988—1996 gg.)*. Kiev, Krakov: IA NANU.

Boyko, Yu. N. 2004. Vishenka 2 — novyy chernolessko-zhabotynskiy pamyatnik v Srednem Pobuzhye. *Drevnosti*, s. 238-259.

Grechko, D. S. 2014—2015. Ob osobykh vidakh pogrebeniy u naseleniya Vostochnoyevropeyskoy lesostepi VII—IV vv. do n. e. *Drevnosti*, s. 181-200.

Hutsal, A. F. 1996. Starozhytnosti pochatku rannoho zaliznoho viku na Mohyliv-Podilshchyni. In: *Persha Mohyliv-Podilshka istoriko-kraieznavcha konferentsiia*. Mohyliv-Podilskiy, s. 20-55.

Hutsal, A. F. 2000. Rudkovetske horodyshche i pershyi pokhid skifiv u Prydnistrovskiy Lisostep. In: *Davnia i serednovichna istoriia Ukrainy (istoriko-arkheolohichniy zbirnyk)*. Kam'ianets-Podilskiy: Kam'ianets-Podilskiy derzhavnyi pedahohichniy universytet, s. 69-79.

Gutsal, A. F. Gutsal, V. A. Mogilov, A. D. 2012. Novyye issledovaniya kurganov skifskogo vremeni na zapade Vostochnoyevropeyskoy Lesostepi. In: Baytanayev, B. A. (ed.). *Kadyrbayevskiy chteniya. Materialy III mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii*. Aktobe: IA KN MON RK, s. 141-153.

Hutsal, V. A., Mehei, V. P. 2005. Pokhovannia rannoskifskoho chasu na bahatosharovomu poseleenni Velyka Slobidka. *Naukovi zapysky K-PDU*, 14, s. 67-74.

Daragan, M. N. 2003. Periodizatsiya Zhabotynskogo poseleniya. *Akheolohichni doslidzhennya v Ukraini 2001—2002 rr.*, 5, s. 310-317.

Zayets, I. I. 1979. Kurganny kompleks ranneskifskogo vremeni u s. Tyutki Vinnitskoy oblasti. *Sovetskaia arheologiya*, 1, s. 256-260.

Ilinskaya, V. A. 1975. *Ranneskifskiy kurgany basseyna r. Tyasmin*. Kiev: Naukova dumka.

Klochko, V. I. Skoryy, S. A. 1993. K issledovaniyu pozdnechernolesskogo pogrebalnogo obryada. *Rossiiskaia arheologiya*, 4, s. 54-64.

Kovpanenko, G. T. 1961. Pam'yatki skifskogo chasu v baseyni r. Vorskli. *Arkheologiya*, XIII, s. 62-79.

Kovpanenko, G. T. 1977. Kurgany skifskogo vremeni u s. Medvin v Porosye. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skify i sarmaty*. Kiev: Naukova dumka, s. 40-72.

Kovpanenko, G. T. 1981. *Kurgany ranneskifskogo vremeni v baseyne r. Ros*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T. Bessonova, S. S. Skoryy, S. A. 1989. *Pamyatniki skifskoy epokhi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia (Kievo-Cherkasskiy region)*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T. Bessonova, S. S., Skoryy, S. A. 1994. Novyye kurgany rannego zhelezного века v Porosye. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*. Kiev: IA NANU, s. 41-62.

Kubyshev, A. I., Skyba, L. Ie., Skoryy, S. A. 1995. Pokhovannia skifskoho chasu pyrohivskoho mohylnyka. *Arkheolohiia*, 1, s. 100-111.

Levchenko, B. M. 2012. Issledovaniye pervoy kurgannoy grupy u s. Medvin na Boguslavshchine. In: Grechko, D. S. Shelekhan, A. V. *Grishkovskiy mogilnik skifov na Kharkovshchine*. Kiev: IA NANU, s. 139-176.

Levchenko, B. M. Levchenko, N. B. Grechko, D. S. 2015. Kurgany ranneskifskogo vremeni u s. Medvin v Porosye (po materialam raskopo 1984—1985 gg.). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 15, s. 202-218.

Melyukova, A. I. 1958. Pamyatniki skifskogo vremeni Lesostepnogo Srednego Podnestrovia. *Materialy i issledovaniia po arheologii SSSR*, 64, s. 5-102.

Mohylov, O. D. 2011. Teremtsi — poselenia doskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. In: Travynskiy, V. V. (ed.). *Arkheolohiia i fortyfikatsiia Serednoho Podnistrovia*. Kamianets-Podilskiy: Medobory-2006, s. 23-31.

Mogylov, A. D. Gutsal, A. F., Gutsal, V. A. Pervyy Spasovskiy kurgan. In: Sirbu, L. (ed.). *Culturi. Procese si Contexte in Arheologia. Volum omagial Oleg Levitski la 60 de ani*. Cisinau: Garamont-Studio, 2016, s. 247-267.

Mogylov, A. D. 2011a. K voprosu o situatsii na zapade Vostochnoyevropeyskoy Lesostepi v skifskoye vremya. In: Baytanayev, B. A. (ed.). *Arkheologiya Kazakhstana v epokhu nezavisimosti: itogi perspektivy*. Almaty: IA KN MON RK, s. 217-227.

Mogylov, O., Nechytailo, P. 2016. Arkheolohichni rozvidky na poseleenniakh rannoho zaliznoho viku v Serednomu Podnistrovi. In: Zarembo, O. O. (ed.). *Arkheolohiia i fortyfikatsiia Ukrainy*. Kamianets-Podilskiy: Buinytskyi, s. 55-66.

Petrovska, E. O. 1970. Rannoskifskiy pam'yatky na pivdenii okolytsi Kyieva. *Arkheolohiia*, XXIV, s. 129-145.

Romaniuk, V. V., Bessonova, S. S. 1998. Novi doslidzhennia kurhaniv zhabotynskoho chasu v Porossi. *Muzeini chytannia*. Kyiv, s. 83-85.

Skoryy, S. A. 1999. *Kimmeriitsy v Ukrainskoy Lesostepi*. Kiev, Poltava: Arkheologiya.

Smirnova, G. I. 1973. Pozdneholigradskiy mogilnik u s. Ostritsa (Magalyanskaya) na Bukovine. *Arheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 15, s. 7-11.

Smirnova, G. I. 1977. Kurgannyi mogilnik ranneskifskogo vremeni u sela Dolinyany. *Arheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 18, s. 229-40.

Smirnova, G. I. 1977a. O khronologicheskomo sootnoshenii pamyatnikov tipa Sakharna-Solonchey i Zhabotin (po materialam kurganov u s. Mervintsy na Dnestre). *Sovetskaia arheologiya*, 4, s. 94-107.

Smirnova, G. I. 1979. Kurgany u s. Perebykovtsy — novyy mogilnik skifskoy arkhayki na Srednem Dnestre. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, XX, s. 36-67.

Smirnova, G. I. 1983. Materialnaya kultura Grigorovskogo gorodishcha (K voprosu o formirovanii chernolessko-zhabotinskikh pamyatnikov). *Arheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 23, s. 60-72.

Smirnova, G. I. 2001. Galshtatskiy komponent v ranskiyskoy kulture Lesostepi Severnogo Prichernomor'ia (po materialam Nemirovskogo gorodishcha). *Rossiiskaia arheologiya*, 4, s. 33-43.

Smirnova, G. I. 1984. O formirovanii pozdnechernolesskoy kultury na Srednem Dnestre po materialam poseleniya Dnestrovka-Luka. *Arheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 25, s. 43-60.

Terenozhkin, A. I. 1961. *Predskifskiy period na Dneprovskom Pravoberezh'ye*. Kiev: AN USSR.

Shovkoplias, I. H. 1952. Kurhanniy mohyl'nyk peredskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, IV, s. 5-11.

Shovkoplias, I. H. 1954. Poselennia rannoskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiya*, IX, s. 98-104.

Shovkoplias, I. H. Maksymov, E. V. 1952. Doslidzhennia kurhannoho mohyl'nyka peredskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiya*, VII, s. 89-109.

Sulimirski, T. 1936. *Scytowie na Zahodniem Podolu*. Lwów.

V. V. Romanyuk, D. S. Grechko,
O. D. Mogyl'ov

INVESTIGATION OF THE EARLY IRON AGE MOUNDS IN THE BASIN OF THE ROS RIVER

The paper is devoted to the publication of materials of two early Iron Age burial mounds in Porossya on the territory of the Dnieper Right Bank Forest-Steppe. Monuments were located near the Lysa Gora natural boundary and the village Novoselytsya near Tarascha. Small barrows with a height about 0.5—0.65 m and a

diameter near 10—14 m contained burials in rectangular graves with a small entrances. Above on them the special ground areas were constructed, then they were covered with a mound. The burial ceremony could be either incomplete cremation on the site of the mound, or the secondary burial of burned bones. Complexes can be dated by the pre-Scythian time or the beginning of the early Scythian period, and belong to the local settled population.

Keywords: Forest-steppe, early Iron Age, mound, burial rite, cremation, secondary burial, ceramic dishes.

Одержано 2.03.2017

ГРЕЧКО Денис Сергійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, ukrspadshina@ukr.net.

GRECHKO Denys Sergiyovych, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, ukrspadshina@ukr.net.

МОГИЛОВ Олександр Дмитрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, mogilovod@gmail.com.

MOGYLOV Oleksandr Dmytrovych, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, mogilovod@gmail.com.

РОМАНЮК Валерій Вікторович, науковий співробітник, Науково-дослідний центр Охоронної археологічної служби України Інституту археології НАН України, м. Тараша, Київська область, 09502, Україна, ValeriyRomanuik@i.ua.

ROMANUK Valeriy Viktorovich, researcher, Research Center of the Ukrainian National Archaeological Service of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Tarascha, Kyiv region, 09502, Ukraine, ValeriyRomanuik@i.ua.